

Osmanlı Devleti'nin Kısa Sosyal Tarihi (Âyanlar Bürokrasi Demografi ve Modernleşme)

Kemal H. Karpaz

İstanbul, Timaş Yayınları, 2019, 250 sayfa, ISBN: 978-605-08-3056-9.

Zeynep ŞENYURT*

Yazarımız Prof. Dr. Kemal H. Karpaz, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinden mezun olduktan sonra akademik çalışmalarına ilk olarak Washington'da yüksek lisans yaparak başladı. Daha sonra New York'ta doktorasını yaptı. Yerli ve yabancı birçok üniversitede yöneticilik, öğretim üyeliği ve konuk öğretim görevliliği faaliyetlerinde bulundu. Türk Tarih Kurumu onur üyesi olan Karpaz, bilimsel çalışmaları sonucunda, Romanya Bağımsızlık Madalyası ve Bükreş Üniversitesi Dimitri Cantemir Madalyası'yla ödüllendirildi. Kendisine Romanya Ovidius Üniversitesi ve Rusya Çuvaş Milli Üniversitesi tarafından fahri doktora unvanı verildi. Uzun yıllar boyunca Madison Wisconsin Üniversitesi Tarih Bölümünde öğretim üyeliği görevi yaptı. TBMM Onur Ödülü ve T.C. Cumhurbaşkanlığı Kültür ve Sanat Büyük Ödülü sahibi olan Karpaz 21 Şubat 2019 tarihinde vefat etmiştir.

Osmanlı Devleti yeni bir oluşumdur. Toplumsal ve siyasi açıdan, diğer Türk ve Müslüman devletlerin mirasçısı diyebiliriz. Bu bağlamda yazar, Osmanlı'nın geniş coğrafyası olan Anadolu, Balkanlar ve Arap ülkeleri, Osmanlı toplumunun sosyokültürel ve idari yapısını oluşturan kurumlar, askeriye, vakıflar ve tımarlar, Müslüman ve gayrimüslim tebaa hakkında açıklamalarda bulunmuştur.

Eser, takdim-kitaba dair birkaç söz, giriş ve altı ana başlıktan oluşmaktadır. Takdim kısmı, Muharrem Varol tarafından yazılmıştır. Varol, yazarımız hakkında kişisel görüşlerini belirtmiş ve kitabın konusuna dair birkaç bilgi ve aynı zamanda yazarın kendi görüşleri hakkında bilgi sunmuştur.

* Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Bölümü, İstanbul, zeynepenyurt14@gmail.com

Genişleme sürecinde Osmanlı Devleti, birçok bölgeyi topraklarına dâhil etmişti. Coğrafya, sosyal yapı, din ve ekonomi gibi faktörler devletin temel özelliği olan yapıyı oluşturmuşlardı. Doğal olarak devlet bu yapıya karşılık, kendi sosyal, kültürel ve dinî faktörünü yeni bir sistem dâhilinde meydana getirmiş oldu.

Yazar, kitabın giriş kısmında Osmanlı'nın içtimai sistemindeki yapılardan söz etmiştir. Bunlardan biri hiyerarşik sosyal yapının parçası olan reaya, tüccarlar ve zanaatkârlardır. İkincisi ise “millet sistemi”dir. Bu zümreleşme yapısında aslında Aristo ve Platon'dan esinlenilmişti. Osmanlı düşünürleri ise bu zümreleşmeyi iki sosyal sınıfa dönüştürdüler: “askerî” ve “reaya”. İkincisi ise, etnik ve dinî kökene bakmadan tüm tebaayı kapsamasıydı. Yazar da ilk etapta bunun üzerinde durmuştur. Osmanlı toplumunun yapısını incelemeyi hedeflemiştir. Osmanlı'nın Bizans yapısının taklidi olduğunu nitelendiren Iorga'nın tavrını eleştirerek bunun üzerinde örnekler sunmuştur.

VII. yüzyılda kentlerde “Osmanlılaşma” süreci yaşanmaktaydı. Osmanlı toplumsal idare sistemi de muhafazakârlık ve değişimi göstermekteydi. Osmanlı tarihi araştırmalarının çoğu klasik çağ Osmanlı kurumları ve sosyal yapısını değişmez bir bütün olarak ele almışlardı. Yerli ve yabancı pek çok tarihçi Osmanlı'daki bu değişimi çok farklı yönlerden değerlendirmişlerdi. Karpat, bazı çalışmaların değişimi III. Selim döneminden başlatıp I. Dünya Savaşı sonunda devletin çöküşüne kadar getiren bir yaklaşımla modernleşme ile meşgul olduklarını ve sosyal düzen ve kurumların önemli değişikliklere maruz kaldığı bir dönem olan Zitvatorok Antlaşması'ndan Küçük Kaynarca Antlaşması'na kadar geçmiş olan bir süreyi göz ardı ettiklerini söyleyerek eleştirmiştir. (s. 34-35) VII. yüzyıl bağlamında, “serhat”, “fetih”, “vakıf” kavramlarını da değerlendirmiştir.

“Sosyal Altyapı” başlıklı bölümde, askeriye, tımarlar ve vakıflar hakkında bilgi verilmiştir. Toplumsal açıdan bakıldığında sipahi, kadim geleneklerle bütünleşmiş bir elit grup idi. Bunların bir imtiyazları yoktu ancak konumlarından ötürü sosyal bir sınıf olarak çıkışlarına imkân tanınmaktaydı. Yeniçerilerin ortaya çıkışı ve gelirleri hakkında bilgi verilmiştir. Tımar sistemi, Osmanlı sosyoekonomik sisteminin ve askerî oluşumun anahtarıydı. Aynı zamanda devlet mülkünün de parçasıydı. Yazar bu kısımda hem tımarın işleyişini anlatmış hem de tımarın kelime anlamını ele almıştır. 1527-1528 arasında tımarların eyaletlerde mali durumunu gösteren bir tabloya da yer verilmiştir. Tımarın Osmanlı tarzı, Arap toplumlarında işe yaramamış, Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap coğrafyasında tımar yerine “ıkta” uygulaması mevcut hâle gelmişti. İkta sahipleri bir bölümünü kendileri için saklarken, büyük bir bölümünü de hazineye devretmişlerdir. Tımar sahipleri doğrudan toprağın işlenmesine dâhil olmamıştı. Toprağın sürülmesine dâhil olduğunda hem vergiden hem de toprağın sürülmesinden sorumlu olmaları gerekiyordu.

Kitabın ikinci bölümünde Osmanlı'nın demografisinden bahsedilmiş, VII ve VIII. yüzyıllarda Osmanlı coğrafyasındaki nüfus tabloda gösterilmiştir. Bu nüfusun yüzde kaçının Müslüman veya Hristiyan olduğundan bahsedilmiş ve aynı zamanda İslam dinine dönümlerde gayrimüslimler, devlet makamlarında daha yüksek sosyal statü elde etmişlerdir. Yazar bu bölümde nüfusu oldukça geniş açıklamış ve sayısal verilerle bunu daha net göstermiştir. Yazar, ihtiyacımız olan bilgileri geniş bir

şekilde açıklamanın yanında, dipnot kısımlarında olayın derinine inip, vermiş olduğu bilgileri daha da genişletmiştir.

Araziler üretim ve hasılat elde etmek içindi. Devlet, ziraatı ve vergilerin toplanmasını denetleyebilmek için önceleri sipahileri görevlendirmişti ama daha sonra, pek çoğu eşraf ve ayandan oluşan denetleyiciler mevcuttu.

Anadolu'da tarımsal alanda ciddi bir isyan gerçekleşti. *Celali İsyamları* denilen bu isyanın başlaması sonucunda ziraatta üretim ve gelirlerde düşüş yaşandı. Bu hususta burada Celali İsyamlarının meydana getirmiş olduğu sarsıntı açıklanmıştır. Çıkan bu krizler neticesinde de padişah, divanı toplamak zorunda kalmıştı. Avusturya ordusunun silahlarını göz önünde bulundurarak kendi atölyelerinde hem dış görünüşünde değişiklik yaptılar hem de daha da geliştirdiler. Aslında bir nevi hazıra konmak yerine, “Nasıl daha iyi hâle getirebiliriz?” düşüncesiyle hareket etmeye başlamışlardı. Osmanlı'nın daha sonra askerî alanda geliştirmiş ve icat etmiş olduğu teknolojiler, Osmanlı'nın geri kalmışlığını düşünenler için de bir tez çürütme olabilir. Karpat, burada vakıflar konusuna da değinmiştir. Vakıflar, seçkin ve mahallî eşrafın kendi mülklerini ve ailelerinin refahını korumak için çok geniş bir kullanıma sahiptir. Karpat, yazmış olduğu bu kitapta, Fransızca yazdığı tezden ve diğer başka tezlerinden de yararlanmıştı.

Devletin modernleşmesindeki ilk adım III. Selim döneminde yeni bir merkezî ordu kurmakla gerçekleşmişti. Modernleşmeyi ayrı bir başlık altına alan yazar, bu durumu uluslararası güçler bağlamında değerlendirmiştir. Yapılan ticaret anlaşmaları, fermanlardan söz edilmiştir. Tanzimat reformcuları Avrupalı yönetim kurumlarının üstünlüğünü benimsemişlerdi. Aslında devletin ana hedefi bürokrasi ve refah seviyesi dışında, merkezî devletin iktidarının güçlenmesiydi. Müslümanlar ve gayrimüslim tebaanın arasındaki farklılıklar da yeni bir politik ve sosyal boyut kazanmış oldu. Yazar bu durumu mesleki açılarından da değerlendirmiştir.

“İnsan Kaynakları ve İskân Modelleri” adlı beşinci bölümde, XIX. yüzyılda Osmanlı nüfusunda coğrafi olarak karşılaştırma yapılmış ve bunların farklı büyüme modellerinden bahsedilmiştir. Yazar çoğunlukla işlemiş olduğu konular bütününde, Osmanlı nüfusundan sıklıkla söz etmiş ve bu konuyu ayrıntılı ele almıştır. Anadolu Müslüman nüfusu azalmış ve Rumlar sahil kesimlerine tüccar olarak yerleşmişti. Yine burada XIX. yüzyılda ilk kez denenen erkek nüfus sayımı bağlamında Anadolu'daki ve Balkanlardaki bazı şehirlerin ne kadar Hristiyan, ne kadar Müslüman, ne kadar Ermeni olduğu hususunda bir tablo belirtilmiştir. Yazarın sunmuş olduğu tablolar doğrultusunda dışarıdan gelen göçleri de ele alırsak, Osmanlı nüfusunun dinî ve etnik değişime ne denli maruz kaldığını görmüş oluyoruz.

“Kentsel Gelişim” adlı son bölümde, XVI. yüzyılda Osmanlı büyümesindeki gelişmelerden söz edilmiştir. Osmanlı şehirlerinden bazılarında bulunan iş yerlerindeki ithal eşyalara talep bürokrat sınıftandı. Bunu gaz, tramvay ve sonrasında elektrik gibi imkânlar takip etti. Dolayısıyla ticari merkezlerdeki nüfuslarda da değişiklik olduğundan rahatlıkla söz edebiliriz. Devletin teşkilatlanması ve teknolojiye başvurması neticesinde gözle görülür bir başarı elde edilmiş oldu. Burada da Osmanlı reformcusu olan Mithat Paşa en iyi örnektir. Okullar açması, yollar inşa etmesi, esnafı ve zanaatkârı

desteklemesi bu çabalarının sonucudur. Daha sonra Müslümanlar, kendi inançları, geleneksel, dinî ve kültürel açıdan devleti kendilerine düşman olarak görmeye başlamışlardı. İstedikleri taleplerin yerine getirilmemesi sonucunda Hristiyanlar da devlete düşman oldular. Bürokrasinin Avrupa'ya hizmet edecek hâle bürünmesi, yani tabiri caizse “Avrupa sevici” olması, Müslüman tebaayı Avrupa karşıtı düşüncelere itti. Yazar bürokrasi ve toplumda meydana gelen değişimi, “*Abdülhamid bürokrasideki sıkı kontrolü ve teşvik ettiği kalkınmayı sunmuş olsa da toplumdaki değişimi ve yeni düzeni durduramamıştır.*” şeklinde değerlendirmiştir.